

Слідами українських фільмів часів ВУФКУ у французькій кінопресі

Любомир Госейко

Сьогодні мистецтво кіно стало настільки важливим з точки зору пропаганди і відносин між народами, що воно становить майже урядове питання. Якщо наші виробники не показують підприємницького духу й енергії, необхідних для скористання неминучої тепер еволюції, яка, на мій погляд, надзвичайно сприяє для наших національних цінностей, було б бажано, щоб уряд намагався викликати їхню зацікавленість.

Поль Клодель, посол Франції у США. 1928.

В історії українського кінематографа 1928-й рік запам'ятовується як знаковий у галузі промислової активізації та політичного сприйняття кіно як потенційного культурного вектора для закордону¹. Цей переломний рік залишився і як рекордний у кінопродукції ВУФКУ з 29-ма випущеними на вітчизняні (а декотрі з них і на французькі) екрани повнометражними ігровими стрічками. Більшість відгуків на вуфківські фільми містилася в паризькій кінопресі² з обґрунтованими критичними статтями, частина – у провінційних кіногазетах з побіжними замітками. Бувало, в окремих монографіях та річних довідниках долучували біофільмографічні дані про режисерів, фотокадри з фільмів, виробничі плани кінофабрик, загальну статистику вітчизняної кінофікації. До кіногазет, що приділяли увагу українській продукції, слід зарахувати низку щоденників з кінематографічною рубрикою³, а також і франкомовну українську газету скрипниківського напрямку *L'Ukraine nouvelle*⁴ («Нова Україна»). Серед десятків згаданих українських фільмів за весь період існування ВУФКУ лише сім удостоїлися належної уваги французьких кінокритиків: «Звенигора», «Арсенал», «Земля», «Одинадцятий», «Людина з кіноапаратом», «Тарас Трясило», «Проданий апетит».

Відзначивши досягнення української кінематографії, Всеукраїнська нарада з питань кіно поставила у січні 1928 р.

вимогу, щоб кінотвори були не тільки високоідейними, а й високохудожніми, зрозумілими мільйонам глядачів. До тих мільйонів відносили й тих, хто проживав за межами України на різних континентах світу. Вища репертуарна рада планувала експортувати 60 відсотків національної кінопродукції, що відповідало бажанню західних прокатників, які до того часу задовольнялися російськими стрічками і малозначним хронікальним матеріалом⁵. Міжнародні стосунки були настільки добре зорганізовані, що неможливо було цілковито ігнорувати закордонні кінопідприємства. ВУФКУ цікавило західноєвропейський кінопрокат, зокрема французький, який опинився під загрозою гегемонії американського кіно, що становило у 1927 р. 63 відсотків фільмів, експлуатованих власниками кінотеатрів.

У своїй монографії «Кінопанорама»⁶, виданій 1930 р., Жорж Шаренсол зазначає, що французам відомі не більше п'ятнадцяти російських (читай: радянських. – Л. Г.) кінокартин. Тобто загальні судження, які можна зробити щодо радянського кінематографа, можуть бути лише спрощеними: котрі з тих фільмів українського виробництва, Шаренсол не подає. Саме тут і полягає та спрощеність, якою вряда-годи французька кінокритика зводила український контент до спільного знаменника – російського, і врешті-решт до загальної «всеросійської» кінопродукції. Так, наприклад, у передмові до книжки Рене Маршана

¹ За словами Євгена Деслава, датою виходу українського кіно на міжнародний форум треба вважати другу половину 1927 року. Відтоді з'являється регулярна інформація про українське кіно в закордонній пресі. До того часу про українські фільми, що починали надходити 1923 р. в міжнародний прокат («Отаман Хміль», «Слюсар і канцлер», «Поединок», «Остап Бандура» та інші), нема жодних згадок у французькій пресі, ба навіть про «Укразію», «Асканію-Нову», які одержали премії на весняній Паризькій виставці 1925 р. Фільмів ВУФКУ не згадує і франко-російський місячник «Кіно», що почав виходити в Парижі 1923 р. під редакцією Александра Морського.

² Cinémonde, Cinéma-Ciné pour tous, Ciné-miroir, Cinéma, Cinémagazine, Le Cinéopse, La Revue du cinéma, Paris-Midi Ciné, Pour Vous, Photo-Ciné, La Cinématographie française, Bordeaux-Ciné, Toulouse-Spectacles.

³ Le Monde, L'Intransigeant, L'Ami du peuple, L'Humanité, Le Temps.

⁴ Газета виходила в паризькій друкарні УНІОН (Imprimerie Union, 13, rue Méchain, Paris 14). Rédaction, 46, bld. Saint-Jacques, Paris.

⁵ Питання про українську кінохроніку і проблеми її просування за кордон порушив Леонід Могилевський: «На жаль, треба констатувати той прикрий факт, що справі експорту кінохроніки у нас в Союзі надано надто мало значення. Але у нас є багато чого показати. Такі питання, як індустріалізація країни, наша національна політика, національне будівництво тощо вже самі по собі цікаві. А коли їх ще й формально та технічно добре подати на півці на екран закордону, то вони справлять багато більше враження, ніж та сила часто перекручених повідомлень і заміток в закордонній пресі про життя нашого Союзу. Отже повторюю, що тепер ще не пізно подбати про просування радянської кінохроніки закордоном». Леонід Могилевський, Кінохроніку на закордонний екран. // Кіно. – 1929. – № 3.

⁶ Georges Charensol, Panorama du cinéma, Editions KRA, Paris, 1930.

та П'єра Вейнштайна «Кіно в новій Росії (1917–1926)»⁷, виданій 1927 р., письменник Анрі Барбюс стверджує: «Не будемо сумніватися, що своїми великими активними організаціями в Ленінграді, Москві, а також і деякими провінційними центрами, такими, як Україна та Грузія, що здійснили величезний поступ у кіновиробництві, Радянська Росія (sic) повністю оновить за кілька років це надзвичайне мистецтво кіно.»

З іншого боку, Рене Маршан і П'єр Вейнштайн подають перелік з коротким змістом вироблених на Ялтинській та Одеській кінофабриках ВУФКУ фільмів першої половини двадцятих років⁸, у яких працювали переважно режисери російського походження. І хоч історики кіно Рене Жан і Шарль Форд слухно закидають пізніше авторам деякі неточності в розділі, присвяченому ВУФКУ, Рене Маршан і П'єр Вейнштайн уперше дали загальну характеристику кінематографічного стану в Україні до кінця 1926 р., зазначивши, між іншим, що в Криму діє і подвійна монополія московського Госкіно та ВУФКУ. Цю останню примітку можна було зауважити і в редакційній статті, опублікованій 1928 р. в кіногазеті «Фото-Сіне»⁹ під назвою «Українське кіно».

Повний опис кінофікації, кіновиробництва та кінопрокату, відомості про режисерський набір та сценаристів надав Леон Муссінак у репортажі «З нотаток подорожі в СРСР», присвяченому ВУФКУ, в третьому номері журналу «Сінемагазін» 1928 р.¹⁰ В ретельному звіті він приділив не менше уваги і Київській кіностудії, будівництво якої в той час завершувалося. Дані про ВУФКУ Муссінак також розширив в окремих своїх монографіях «Радянське кіно»¹¹ (1928) і «Панорама Кіно»¹² (1929). У червні 1929, рівно через рік, відомий історик кіно Жан Мітрі опублікував у кіногазеті «Фото-Сіне»¹³ розлогу статтю про радянське кіно, в якій він акцентував увагу на промисловому самостійному розвитку ВУФКУ, відзначивши фільми П. Чардиніна, А. Лундіна, В. Туріна, Д. Вертова, А. Кордюма, Г. Гричеря-Чериковера, Г. Стабового, О. Довженка, Г. Таціна, О. Соловйова.

На то час, коли в січні 1928 р. відбувалася Всеукраїнська нарада з питань кіно, проникнення іноземних фільмів стало істотним питанням для французької держави, особливо у зв'язку з протекціоністським указом від 18 лютого 1928 р. міністра освіти та мистецтв Едварда Ерріо про захист перед американською конкуренцією. Щоб запобігти

цьому, створили спеціальну Вищу кінокомісію, що складалася з парламентарів та професіоналів, для обговорення про граничну норму ввезення іноземних і експорту французьких фільмів. Постанова від 12 березня 1928 р. стосовно встановлення контингенту задовольнила повністю французьких виробників, змушуючи, зокрема, імпортерів іноземних фільмів купувати в обмін французькі фільми. Квота для надання прокатних посвідчень для закордонних фільмів полягала не лише в інтересах комерційного порядку, а й у зацікавленості у збереженні суспільної моралі, національних звичаїв і традицій. Це стало й темою розмови між двома міністрами освіти Миколою Скрипником та Едвардом Ерріо, коли Микола Скрипник під час свого візиту до Французької республіки 1927 р. намагався встановити прямі культурні зв'язки між Францією та Радянською Україною¹⁴, яка до того часу була практично недієздатною у провадженні кінематографічної політики за кордоном з огляду на незначний чинний репертуар. Поряд із комерційною метою ініціатор запровадження українізації намагався дати якомога більше інформації щодо фільмів ВУФКУ, що їх надто часто іноземці ототожнювали з російською продукцією. Зазвичай у французькій кінопресі вживали в тих часах термін «російський» замість «радянський», маючи на увазі колишню царську імперію, а не нову – більшовицьку. З причин невігластва в царині історії, іноді й браку об'єктивізму редакторів, часто-густо в рубрику «Російське кіно» потрапляли назви фільмів ВУФКУ, Вірменкіно, Грузинкіно. Плутанина бувала різного роду: малоросійська мова замість українська, «Українське Совкіно» замість ВУФКУ, «Тарас Трясило» – російський фільм замість український і т. п. Микола Скрипник пригадав, що ідея, запропонована ще 1924 р. тодішнім заступником наркома фінансів СРСР Василем Манцевим, про заснування акціонерного кінотовариства, яке волею-неволею об'єднувало б усі підприємства Радянського Союзу, торкалася Росії, а не України. Зрештою, ідея була відкинена на XIII-му з'їзді Комуністичної партії СРСР. З іншого боку, проблема, яка виникла навколо істотних угод про обмін фільмів між ВУФКУ і московським Совкіно, ніяк не мала порушувати встановлених на майбутнє франко-українських монополій¹⁵: ВУФКУ повинне було провадити закордонну торгівлю на рівних засадах з Совкіно, а не за посередництвом останнього¹⁶. Зрештою, після візиту Скрипника, голова правління Совкіно Костянтин Шведчиків також прибув до Парижа у квітні 1929-го для встановлення російсько-французьких відносин¹⁷. Утім,

⁷ René Marchand, Pierre Weinstein, *Le Cinéma dans la Russie nouvelle (1917–1926)*, Edition Rieder, Paris, 1927.

⁸ «Оповідання про сімох повішених», «Слюсар і канцлер», «Хазяїн чорних скель», «Укразія», «Кандидат в президенти», «Тарас Шевченко» – Петра Чардиніна; «Остання ставка містера Енноїка», «Отаман Хміль», «Привид бродить по Європі», «Остап Бандура», «Поміщик» – Володимира Гардіна; «Лісовий звір» – Акселя Лундіна; «Боротьба велетнів» – Віктора Туріна. Автори дають похвальну оцінку фільмам «Остап Бандура», «Укразія», «Тарас Шевченко», «Боротьба велетнів».

⁹ *Le Cinéma ukrainien*, Photo-Ciné, n 15, 15 nov. 15 déc. 1928.

¹⁰ Léon Moussinac, *Notes d'un voyage en URSS*, Cinémagazine, n 3, 1928.

¹¹ Léon Moussinac, *Le Cinéma soviétique*, Librairie Gallimard, Paris, 1927.

¹² Léon Moussinac, *Panoramique du cinéma*, Au sans pareil, Paris, 1929.

¹³ Jean Mitry, *Le Cinéma soviétique*, Photo-Ciné, n 29, juin 1929.

¹⁴ Також у тому періоді з'явився в Парижі редактор російського журналу «Кіно-журнал АРК» К. Шутко для вивчення франко-російських відносин в царині кіно.

¹⁵ За часів вуфківського правління в Україні демонстрували французькі фільми, такі як «Через Розу», 1922; «Париж заснув», 1923; «Дитина базару», 1924; «Вовк на троні», 1924; «Сюрюф», 1925; «Чемпіон легкої ваги», 1925; «50 000 нагород», 1926.

¹⁶ Через перевірку цензурою «Блукаючі зорі» Гричеря-Чериковера були надіслані до Франції 1927 р. з Москви, а не з України.

¹⁷ *Un dictateur du cinéma*, Cinémonde, n 24, 4 avril 1929.

Шведчиков не наважився повідомити у французькій пресі, що Совкіно висувало тоді свої претензії в існуючому конфлікті між двома правліннями.

Саме після візиту Скрипника в Парижі, в театрі Великого палацу, 7 грудня 1927 р. відбувся перший показ українських фільмів під час щорічного Салону кіно, який відбувався в рамках Жовтневого салону. Як подавав кіножурнал «Сінеграфі»¹⁸, показ нової вуфківської продукції представив профспілковий кінодіяч при Загальній конфедерації праці (CGT) Роберт де Жарвіль. У замітці не подавалося, які фільми демонстрували, однак можна припускати, що це були кінострічки, зняті того ж року на Одеській кінофабриці: «Сорочинський ярмарок», «Свіжий вітер», «Алім», «Мандрівні зорі», «Сумка диккур'ера», «Пісудський купив Петлюру», «Микола Джеря». У 1928 р. доставлено до Парижа ще й «Проданий апетит», «Черевички», «Василина» та «Поговір».

Позаяк реклама для місцевих кінопрокатних підприємств є головним способом поширення вітчизняного продукту, виданий 1928 р. українською та французькою мовами «Альбом Українського кіно»¹⁹ мав за мету показати все краще, що створила й чого досягла тодішня українська кінопромисловість. Альбом складався з передмови, портретів таких головних режисерів, як О. Довженко, Г. Гричер-Чериковер, Д. Вертов, П. Долина, А. Лундін, О. Соловйов, Г. Стабовий, Г. Тасін, М. Терещенко, П. Чардинін; художник В. Кричевський; акторів і актрис, як-от А. Бучма, М. Дюсиметер, І. Замичковський, Н. Лі, М. Надемський, П. Отава, М. Панов, С. Свашенко, Ю. Солнцева, М. Таут-Корсо; операторів: Д. Демуцький, Б. Завелєв, М. Кауфман. В альбомі вміщено також кадри бойовиків українського кіно з описом творчих груп та головних ролей: «Арсенал», «Звенигора», «Джимі Гігінз», «Одинадцятий», «Крізь сльози», «Тарас Трясило», «Проданий апетит», «Марійка», «Василина», «Алім», «Буря», «Микола Джеря». Знайшлося місце й для знімків будівництва нової кінофабрики ВУФКУ в Києві. Тираж був доволі високий на той час (5.000 примір.), якщо порівняти його, наприклад, з тиражем (5.000) розкішного каталогу французьких фільмів, виданого того ж таки року Кінопідприємством Леон Гомон та інших кіноорганізацій з нагоди Міжнародної кіновиставки в Нідерландах, у якій брала участь і Україна. Запропоновані картини підтверджували попит на побутову та історичну тематику, яка підходила смакам середнього глядача. Редакційна стаття кіногазети «Фото-Сіне» під назвою «Українське кіно» позитивно відгукувалася про аргументацію редакторів Альбому: *«Українське кіно бурхливо розвивається. Воно замінює хліб, Євангеліє та вино. На родючій українській землі, наповненій сонячним світлом та ярмарками, мальовничими хатами, мов чепурні дівчата, кіно стало унікальною народною розвагою. Ведмедники стали жабраками, при-*

*речені на стусани жандармів. Блазні, ворожбити позникали. Люмінесценція заворожила бородатих мужиків. Дзига Вертов, Довженко, Стабовий – сьогодні нові чаклуни.»*²⁰

Саме тому, що УСРР зуміла зберегти впродовж певного часу свої торговельні представництва, об'єктом ВУФКУ стає промоція комерційного кіно²¹ з країнами Західної Європи, яку доручили тодішньому заступникові голови Правління ВУФКУ з художніх питань, публіцистові й перекладачу Євгенові Черняку. Простежуючи ситуацію в прокаті у складі делегації ВУФКУ за кордоном на початку 1928 року, Черняк констатував, що російські фільми поступово входять у місцевий прокат, підтримані пресою. Такою підтримкою не могла похвалитися українська кінематографія, яка щойно починала виходити з маргінесів загальної радянської кінопродукції. Протягом 1928 р. відбулися двосторонні переговори між французькими прокатниками та ВУФКУ. Директор французької фірми Пате-Нор Л. Енфруа²² прибув до Києва у червні для ознайомлення з українською продукцією і закупівлі найкращих фільмів для прокату на території Франції, Італії, Іспанії, Швейцарії, Бельгії. Серед тринадцяти фільмів ВУФКУ, які зацікавили Енфруа, були стрічки «Лісова людина», «Кіра-Кіраліна», «За стіною», «Тарас Трясило».

У боротьбі проти всесоюзної централізації ВУФКУ вбачало в кіномистецтві символічний культурний продукт, що сприяє плеканню національної гордості і має обмежити ризики поширення картин, яких може не сприйняти іноземний глядач. ВУФКУ робило наголос на відборі фільмів, що відповідають критеріям, винесеним Євгеном Черняком, головню стосовно мови, якою друкують інтертитри на оригінальній плівці – українській. З цього приводу кіножурнал «Пур Ву» від 27 червня 1929 р. подав цікаву редакційну замітку, в якій мовиться, що «ВУФКУ звернулося до московського уряду з проханням дозволити зберігання інтертитрів малоросійською (*sic*) мовою для демонстрування фільмів ВУФКУ на тих територіях РСРР, де населення розуміє цю мову»²³.

У 1928–1929 р. французька кінопреса постійно анонсувала приїзд до Франції українських кінематографістів для вивчення нової європейської техніки²⁴. Найвідоміший з них – Леонід Могилевський, який 1929 р. остаточно оселився у Франції і став відомим режисером під ім'ям Леонід Могі, однак припинив усі контакти з Україною, зокрема й із ВУФКУ та Українфільмом. «Сінемагазін» повідомляв про офіційний приїзд Могилевського, «завідуючого адміністрацією “Кіножурналу” ВУФКУ»²⁵. *Закінчення в наступному номері. Париж. Спеціально для «Кіно-Театру».*

²⁰ Le Cinéma ukrainien, Photo- Ciné, n 15, 15 nov. 15 déc. 1928.

²¹ ВУФКУ прогнозувало: «Сто картин на рік, хоч би й не цілком використаних на закордонному ринкові, дадуть українській кінематографії кілька мільйонів валютою» (Кіно, № 18, 1927).

²² Л. Енфруа (L. Inffroit), колишній представник підприємства Пате на території Російської імперії під час Першої світової війни.

²³ Du monde entier... de Russie, Pour Vous, n 32, 27 juin 1929.

²⁴ Cinémagazine, n 29, 20 juillet 1928.

²⁵ Pour Vous, n 22, 18 avril 1929.

¹⁸ Le Cinéma au Salon d'automne, Cinégraphie, n 3, 15 novembre 1927, p. 42.

¹⁹ Точна назва: «Українське кіно, Le Cinéma ukrainien». Київськ. Окрліт п 1196. Держтрест «Київ-Друк», 1-ша фото-літо-друкарня. З. п 2984 - тираж 5.000, 51 ст.